

बैतडी जिल्लाको पाटनमा गाइने सांस्कारिक गीतको विद्यातात्विक अध्ययन

रमेश प्रसाद पन्त

विद्यावारिधि अध्ययनरत, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर, काठमाडौं

Intellectual Journal of Academic Research (ISSN: 3021-906X) Copyright © 2024 The Author(s); Published by Myanglung Campus Terhrathum, Nepal. Distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Article Info.

Corresponding Author
Ramesh Prasad Panta
Assistant Lecturer, Salyantar
Campus, Dhading

E-mail
2080pantramesh@gmail.com

Date of Submission
April 13, 2024

Date of Acceptance
July 03, 2024

Abstract (सार)

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा ब्रतबन्ध गर्दा गाइने सांस्कारिक गीतको तत्वगत विश्लेषण गर्नु रहेको छ साथै त्यस्ता कार्यमध्ये जन्म, न्वारन, छैँटी, अन्नप्रासन, करणवेद, व्रतबन्ध, विवाहका क्रममा लोप हुन लागेका यस्ता जीवनसँग सम्बन्धित सांस्कारिक गीतलाई सबैले बचाउने काम गर्दछ भन्ने उद्देश्य रहेको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा गरिएको छ। यहाँ ब्रतबन्ध सांस्कारिक कार्य गर्दा गाइने सांस्कारिक गीतलाई सम्बन्धित ठाउँमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी ३० वर्षकी मानमती पन्त र ७० वर्षका कृति पन्तलाई सूचक छनौट गरी कार्य सम्पन्न गर्न सामग्री सङ्कलन गरिएको छ साथै यसमा गीत सङ्कलन गर्न क्षेत्रीय अध्ययन कार्यको प्रयोग गरिएको छ। यसमा वर्णनात्मक विधि र विश्लेषण विधिको प्रयोग गरिएको छ। यसमा तथ्यहरू खाजेर विश्लेषण गरिएको हुनाले गुणात्मक अनुसन्धान मान्न सकिन्छ। यसले विदेशी सांस्कृतिकले प्रभावित भएका युवायुवतीले सांस्कारिक लोकगीतको बारेमा जानेमा र बुझेमा यस्ता गीतहरू भावी पुस्तावका लागि एक दस्तावेजको रूपमा रहनेछ। यो गीत गायनको लोकलयका बारेमा बोधगम्य हुनेछ। भावी शोधार्थीका लागि प्रस्तुत कार्य मार्गदर्शक अवश्य बन्नेछ। बैतडी जिल्लामा प्रचलित गीतलाई सङ्कलन गरेर यसलाई सिद्धान्तनिष्ठ पारेर विश्लेषण गरी विशुद्ध सांस्कारिक गीत हो भनेर प्रमाणित गरिएको छ। यसको गायन गरिने समयावधिको बोध भएको छ। यसमा प्रयोग भएको भाषा स्थानीय र मौलिकतामा आधारित रहेको छ। कथ्य रूपमा रहेका गीतलाई लेख्य रूपको माध्यमबाट जीवित राख्ने काम गरिएको छ यी सबैलाई उक्त गीत गायनको उपलब्धिलाई मानिएको छ।

शब्दकुञ्जी: छैँटी, अन्नप्रासन, सांस्कारिक, बाहुली, लोकगीत

विषय परिचय

बैतडी जिल्ला नेपालको सुदूरपश्चिम प्रदेशमा अवस्थित छ भने पाटन त्यस जिल्लामा रहेको प्रसिद्ध एक सुन्दर सानो शहर हो । यहाँ विभिन्न जाति जनजातिहरूको बसोबास रहेको छ । यहाँ प्रत्येक जातीय संस्कृतिमा लोकगीतको उपस्थिति पाइन्छ । यसै क्रममा बैतडी जिल्लाको पाटनमा प्रचलित रहेका संस्कारगीत, श्रमगीत, पर्वगीत, धार्मिकगीत, बाह्रमासे गीतहरू यहाँको संस्कृतिकै रूपमा प्रचलनमा रहेका छन् । यी गीतमध्ये पाटन क्षेत्रमा रूपमा हराउन लागेका र बिलाउन लागेका सांस्कारिक गीतमध्ये ब्रतबन्ध क्रममा गाइने गीतको विधातात्विक अध्ययन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । अतः यस अध्ययन कार्यमा बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा प्रचलित लोकगीतको सङ्कलन र विश्लेषण गर्ने उद्देश्य राखी यो शीर्षक छनोट गरिएको छ । मानिस यस धर्तीमा जन्मेदेखि मृत्युवरण नहुन्जेलसम्म र त्यसपछि पनि विभिन्न कार्यहरू हुँदै आएका छन् । त्यस्ता सांस्कारिक कार्यमा यहाँका स्थानीय लोक गायिकाले आफ्नै कण्ठबाट लोक लयमा स्थानीय भाषामा गाइने लोकगीत नै सांस्कारिक गीत हो । यस्ता सांस्कारिक गीतहरू मानिसको जन्म, छैटी, न्वारान, ब्रतबन्ध र विवाहजस्ता शुभ कार्यमा मिठो स्वर एवम् मार्मिक लयमा गाइएका छन् । जुन गीतले यहाँका मानिसहरूको जीवन दर्शनलाई प्रदर्शन गरेको छ । बैतडी जिल्लाको पाटनको स्थानीय भाषामा यसलाई फाग भनिन्छ । फाग भनेको स्थानीय भाषामा मौरीको घरलाई जनाउँछ । जसरी माहुरीले घरको वरिपरि बसेर गुनगुनाहट गरेर संगीतमय वातावरण सिर्जना गरेको हुन्छ, त्यसरी नै यस्ता सांस्कारिक कार्यमा नारी समूहद्वारा मिठो स्वर र लोक लयमा गुनगुनाहट गरिने हुँदा यसलाई फाग गीत भनिएको हो । प्रस्तुत गीतमा स्थानीय परिवेश, समाज, जीवनशैली, मानव, जन्म मरण लगायतका कुराहरू प्रस्तुत गीतमा समेटिएका छन् । जुन गीतले मानिसलाई आनन्द र श्रुतिमधुरता बनाउने काम गरेको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा पाटन क्षेत्रमा ब्रतबन्ध गर्दा गाइने गीतलाई लोकगीतका सर्वस्वीकार्य गीतितत्वको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

समस्याकथन

बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्र लोकगीतका आधारमा हेर्दा सम्पन्न एवम् समृद्ध छ । यहाँका लोकगीत पुख्र्यौली धरोहरका रूपमा रहेका छन् साथै यहाँका

लोकगीतले स्थानीय जनजीवनको भल्को उतारेको छ । लोकगीतले पाटन क्षेत्र समृद्ध भए पनि यहाँका संस्कारजन्य कार्यमा विधिविधानपूर्वक गाइने लोकगीतको अध्ययन र अनुसन्धान भएको देखिँदैन केवल भएका अध्ययन कार्य पनि सिद्धान्त केन्द्रित र यहाँका लोकगीतको विधातात्विक अध्ययन नभएको अवस्था छ । त्यसकारण यहाँको लोकगीतका मुख्य समस्यालाई निम्नानुसार देखाइएको छ :

क) बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा ब्रतबन्ध गर्दा गाइने सांस्कारिक गीतको तत्वगत विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

अध्ययनको उद्देश्य

बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा परम्परादेखि चल्दै आएका सांस्कारिक ब्रतबन्ध गर्दा गाइने सांस्कारिक गीतको तत्वगत विश्लेषण गरी त्यसको महत्त्व एवम् यथार्थ भल्काउन विधातात्विक अध्ययन पद्धतिका आधारमा विश्लेषण गर्नु यस अध्ययन उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रमा ब्रतबन्ध सांस्कारिक कार्य गर्दा गाइने सांस्कारिक गीतलाई सम्बन्धित ठाउँमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी भएर श्रव्य र दृश्यको माध्यमबाट सामग्री संकलन गरिएको छ । प्रस्तुत गीत समस्या समाधान गर्नका लागि पाटन नगरपालिका अन्तर्गत पर्ने क्षेत्र धन्सैनी र मलोडा गाउँ परिवेशका स-साना क्षेत्रमा सङ्कलन गर्ने क्षेत्र छनोट गरिएको छ । यहाँ बालकको अन्न बालकको ब्रतबन्ध गर्दाका क्रममा गाइने सांस्कारिक लोकगीतलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । उक्त गीतलाई संकलनका क्रममा सम्बन्धित क्षेत्रमा ३० वर्षका मानमती पन्त र ७० वर्षका कृति पन्तलाई सूचक छनौट गरी कार्य सम्पन्न गर्न सामग्री सङ्कलन गरिएको छ साथै यसमा क्षेत्रीय विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

सांस्कारिक लोकगीतको सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत अध्ययन कार्यमा क्षेत्र कार्यबाट सङ्कलन गरिएर ल्याइएका गीतहरूलाई विधातत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । जसअन्तर्गत विषयवस्तु, मूलपाठ, सहभागी, परिवेश, उद्देश्य, लय, भाषाशैली र संरचना विश्लेषणका मुख्य आधार रहेका छन् । साथै यसमा वर्णनात्मक विधि र विश्लेषणत्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

सांस्कारिक लोकगीतको परिचय

मानिसको जन्म, न्वारन, छैटी, ब्रतबन्ध, विवाहजस्ता संस्कारजन्य कार्य, जात्रा, पर्व, उत्सव, यज्ञ, पूजा, मेला, बर्ष चक्रमा घुमी आउने पर्व विशेषका अवसरमा सांस्कारिक लोकगीतको रूपमा स्वीकार हुँदै पुर्खाहरुको मौखिक परम्पराबाट स्थानन्तरण हुँदै अगाडि बढेको लोकगीत हो। यसलाई स्थानीय भाषामा फाग भनिन्छ, भने सेती अञ्चलका जिल्लामा यस्ता लोकगीतलाई मागल गीत भनिन्छ (पन्त, २०५५, पृ. ५६)। यस्ता गीत विभिन्न माङ्गलिक एवम् संस्कारजन्य कार्यको शुभ अवसरमा गाउने गरिएका छन्।

तर यस्तो सांस्कारिक लोकगीतलाई पाटन क्षेत्रमा फाग पनि भनिन्छ। यसले बैतडीको पाटन क्षेत्रको समुदायमा थरीथरीको अर्थ बोकेको पाइन्छ। खास गरी बैतडेली समुदायमा फाग भन्नाले घरका भित्तामा मौरी पालनका लागि बनाइएको खर प्वालका आकारको ठाउँलाई बुझाउँछ। त्यसमा मौरीहरु बस्दछन् र गुनगुनाउँछन्। त्यसरी नै प्वालभित्र बसेका मौरीहरुको गुनगुनाहट भैँ अटुट रूपमा संगीतात्मक लयको संवाहन गर्ने लोकरचना भएकोले यसलाई फाग भएको हो (पन्त, २०५५, पृ. ६-७)। यस लोकगीतको सम्बन्धमा वास्तविक, स्पष्ट एवम् तार्किक र युक्तिसंगत अर्थ दर्शाउने भाव नदेखिए तापनि फाग बैतडी जिल्लाको आफ्नै ढङ्गको लय हो, एउटा छन्द हो, लोक संस्कार गीत हो, मङ्गल गीत हो। नारी गीत हो, लोक कर्मकाण्ड हो, सर्वाधिक महत्वपूर्ण लोकगीत हो, सामाजिक एकता कायम गर्ने, जातीय स्वाभिमान बचाइ राख्ने साभ्ना सम्पत्तिको रूपमा चिनिएको लोकगीत हो (पन्त, २०५५, पृ ७)। खास गरी प्रस्तुत लोकगीत गाउनुको मुख्य उद्देश्य व्यक्तिले आफ्नो जीवनमा इष्टफल प्राप्त गर्नु, कार्यसिद्धिको कामना गर्नु, ईश्वर वन्दनाका साथै आस्था, विश्वास र भरभरोसाको कामना गरिनु हो। प्रस्तुत अध्ययनमा बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्रको लोक समुदायमा मानव जीवनको सबैभन्दा महत्वपूर्ण चरण मानिएको ब्रतबन्धका क्रममा बालकका शिरको कपाल काट्ने बेलामा गाइने लोकगीतलाई विषयवस्तु, मूलपाठ, सहभागी, परिवेश, उद्देश्य, लय, भाषाशैली र संरचनालाई मुख्य आधार विश्लेषण गरिएको छ।

जनै पहिरदा गाइने सांस्कारिक गीतको विश्लेषण

प्रस्तुत सांस्कारिक लोकगीतको विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

परिचय

प्रस्तुत सांस्कारिक लोकगीत ब्रतबन्धका क्रममा गरिने कर्मकाण्डका अवसरमा गाइएको लोकगीत हो। बैतडेली जनसमुदायका मानिसहरुले जनै पहिरिदा यो गीत गाउने गर्दछन्। खास गरी यसमा बालकले लगाउने जनै बनाउन गरिएका कामअर्न्तगत कपास छरेको, गोडमेल गरेको, सिचाई गरेको, कातेको र कातेका र अन्त्यमा जनै बनाएर बालकलाई पहिरिएका घटनाक्रम मानव जीवनमा सबैभन्दा पवित्र मानिने ब्रतबन्ध गर्दाको क्रममा यस गीतमा समावेश गरिएको छ। हुने चरणअर्न्तगत बालकले जनै लगाउँदा गाइने लोकगीतलाई स्थानीय नारी समूहद्वारा लोक लयमा र मिठो स्वरमा गाइएको छ।

मूलपाठ

अध्ययनीय क्षेत्रबाट सङ्कलन गरेर ल्याइएका लोकगीतलाई मूलपाठका रूपमा तल पाठ्यीकरण गरिएको छ:

कसुले बला तेरा कटाल कटायो
बालक कसले जङ्गल काट्यो
कसुले बला तेरा कटाल धुलायो
बालक कसले जङ्गल सफा गन्यो
लक्ष्मणका बौलीले काट्यो कटाल
लक्ष्मणले पाखुरीले जङ्गल काट्यो
लक्ष्मणका रखवालीले धुलायो कटाल
लक्ष्मणको सहयोगीले जङ्गल सफा गन्यो
राम जिउका बौलीले खण्यो कटाल
रामका पाखुरीले जङ्गलमा खण्यो
कसुइले बला तेरा कपास गन्यो
बालक तिम्रो लागि कपास कसले छन्यो
दशरथकी बौलीले मायौं बोयो कपास
आमा दशरथकी बौलिले कपास छन्यो
कसुइले बला तेरा गोण्यो कपास
बालक कसले तिम्रो कपास गोड्ने काम गन्यो
सीता रानी रखवालीले गोण्यो कपास
सीता रानीको सहयोगीले कपास गाड्ने काम गन्यो

कसुइले बला तेरा नेल्यो कपास
बालक तिम्रो कपासलाई गोडमेल कसले गन्यो
पारभतीका रखवालीले नेल्यो कपास
पार्वतीका सहयोगीले गोडमेल गन्यो
कसुइले बला तेरा टिप्या कपास
बालक तिम्रो कपास कसले टिप्यो
राधिकाकी बौलीले टिप्या कपास
राधिकाकी पाखुरीले टिप्यो कपास
कसुइले बला तेरा कात्यो जनइ
बालक कसले तिम्रो जनै बनाउने काम गन्यो
बरामनकी बौलीले कात्यो जनइ मायौं
आमा ब्रह्मणकी पाखुरीले जनै बनायो
एकपल्या जनइ बला तो कैले पैरायो
बालक एक तुना भएको जनै कसले पैहिरायो
एकपल्या जनइ बला कसुइकी हुन्छ
बालक एक तुना भएको जनै कसको हुन्छ
एकपल्या जनइ बला कसुइकी नाइ हुनी
बालक एक तुना भएको जनै कसैको पनि हुँदैन
दोपल्या जनइ बला कसुइकी हुन्छ
दुई तुना भएको जनै कसको हुन्छ
बालक एक तुना भएको जनै कसैको पनि हुँदैन
तेपल्या जनइ बला क्षत्रीकी हुन्छ
तिन तुना भएको जनै क्षत्रीकी हुन्छ
चौपल्या जनइ बला तो कैले पैरायो
चार तुना भएको जनै तिम्रीलाई कसले पहिरायो
चौपल्या जनइ बला शुद्धति नाइ हुनी
चार तुना भएको जनै शुद्ध हुँदैन
पाँचपल्या जनइ बला तो कैले पैरायो
पाँच तुना भएको जनै कसले पहिरायो
पाँचपल्या जनइ बला शुद्धति नाइ हुनी
पाँच तुना भएको जनै शुद्ध हुँदैन
छइपल्या जनइ बला कसुइकी हुन्छ
छ तुना भएको जनै कसको हुन्छ
छइपल्या जनइ बला बरामनकी हुन्छ
छ तुना भएको जनै ब्राह्मणको हुन्छ
छइपल्या जनइ बला तो कैले पैरायो
बालक छ तुना भएको जनै ब्राह्मणले पहिरायो

ईष्टकुल देवताइले जनइ पैराइ दियो
ईष्टकुल देवताले जनै पैहिराइ दियो
पञ्चकोटि देवताइले जनइ पैराइ दियो
पञ्चकोटि देवताले जनै पैहिराइ दियो
पैर बला, पैर बला छइपल्या जनइ.
बालक छ तुना भएको जनै पहिरनु
गुरु जिउ हमराइले जनइ पैराइ दियो
हाम्रो गुरुजीले जनै पहिराइ दियो
पैर बला पैर बला छइ पल्या जनइ
बालक छ तुना भएको जनै पहिरन
आब भयो बालो मेरा बरामनको बेटा
अब बालक ब्राह्मणको छोरो भया

विषयवस्तु

प्रस्तुत संस्कारिक गीत बालकको ब्रतबन्ध गर्दाका क्रममा गाइने संस्कारिक गीत हो। खास गरी बालकले जनै लगाउने बेलामा गाइने गीत हो। प्रस्तुत गीतमा जनै उत्पादन गर्ने कच्चा पदार्थलाई उब्जाउन जमिन खोज्ने, जङ्गल, फडानी गर्ने घाँस, भारपात सफा गर्ने, कपास छर्ने, उमार्ने, गोड्ने काल्ने काट्ने र जनै बनाइ बटुकलाई दिने भन्ने सन्दर्भ बोकेर उक्त गीत गाइएको छ। प्रस्तुत गीतको मुख्य विषयवस्तु पनि यही नै संवादात्मक शैलीमा गीति कथानकलाई अगाडि बढाउँदै बालकलाई थरि थरिका प्रश्नहरू सोधिएका छन्। कपास उमार्नको लागि जमिन खाली गर्न कटाल कसले काटेको ? साना मसिना बोट बिरुवालाई धुलो कसले बनायो भनी प्रश्न सोधिएको छ। प्रतिउत्तरमा लक्ष्मणका बाहुलीले कटाल कटाएको छ, र काटेको कटाललाई धुल्याउने काम गरेको प्रसङ्ग उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी धुल्याएको, जमिन कसले खनेको, कसले कपास छरेको भन्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन्। त्यसैको उत्तरमा रामजीका बौलीले जमिन खनेको, दशरथका हातले कपास छरेको र गोडमेल गरेको कुरा यहाँ उल्लेख गरिएको छ। त्यसै गरी छरेको कपासलाई गोडमेल गर्ने काम गरेको छ अनि पाकेको कपासलाई कस-कसले टिपेको हो भनी प्रश्न गरिएको छ। उक्त प्रश्नको जवाफमा सीताकी रखवालीले अर्थात् नोकरले गोडेको र पार्वतीले पाकेको कपास टिपेको हो भनी बताइएको छ भने अर्कोतिर जानै काल्ने र बनाउने काम पैहिराउने कामको

प्रसङ्गबाट विषयवस्तु अगाडि बढेको छ । यहाँ बालकले लगाउने जनै एक, दुई, तिन, चार, पाँच र छ धागोले बनेको छ । यी जनै मध्ये कुन जनै तिमीलाई लगाउने काम हुदैछ भनी आमाले बालकलाई सोधेको देखिन्छ । त्यसैगरी एक, दुई, तिन, चार, धागोले बनेको जनै अशुद्ध हुने, पाँच धागोको जनै क्षेत्री जातिले लगाउने छ धागोले बनेको जनै ब्राह्मणका लागि शुद्ध हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यहाँ बालकलाई लगाइएको छ धागोले बनेको जनै ईष्टकुल देवता, पञ्चकाटि देवता र तैत्तिसकोटि देवताको हो । उक्त जनैलाई गुरु ब्राह्मणले लगाइ दिएको छ र बालक जीवनभरि शुद्ध भयो भन्ने प्रसङ्गसँगै गीतको विषयवस्तु अन्त्य भएको छ ।

सहभागी

प्रस्तुत गीत गायनका क्रममा मानवीय र मानवेत्तर पात्रको सहभागिता रहेको छ । मानवीय पात्रलाई प्रमुख सहायक र गौण भूमिकाका रूपमा देखाइएको छ । मानवीय प्रमुख पात्रका रूपमा बालकलाई देखाइएको छ । बालककै केन्द्रीयतामा प्रस्तुत गीत गाइएको हो । त्यसै गरी यस गीतलाई मिठो स्वरमा गाउने लोक गायिकाको विशेष भूमिका रहेको छ । स्थानीय नारी समूहद्वारा गाइएको यो गीतमा विशुद्ध लोक लयको गरिएको छ । त्यसै गरी आमा बुबा, फगारी, ब्राह्मण र नाई सहायक पात्रका रूपमा उभिएका छन् । राम, सीता लक्षण, राधिका, पार्वती, दशरथ, रखवालीको नाम समेत उल्लेख भएको छ । त्यसै गरी गौण पात्रको रूपमा इष्टमित्र, छरछिमेक नातागोता र गाउँले रहेका छन् ।

उद्देश्य

प्रस्तुत सांस्कारिक गीत गाउनुको मुख्य उद्देश्य शोडष सांस्कारको परम्परालाई निरन्तरता दिनु, ब्रतबन्ध गरेपछि जनै लगाएर धार्मिक एवम् सांस्कारिक र यज्ञ यज्ञादि कर्मका लागि योग्य एवम् शुद्ध बनाउनु, परम्परादेखि चलिआएको मूल्य, मान्यता र परम्परालाई जोगाई राख्नु, लोकशिक्षाको सन्देश दिनु, लोकगीत र लोकज्ञानलाई निरन्तरता दिनु, पुख्यौली सम्पत्तिको जर्गेना गर्नु, बैतडली जन जीवनको भल्को दिनु माड्गलिक शुभ आशीवचन दिनु उक्त गीत प्रस्तुति गर्नुको उद्देश्य रहेको छ ।

परिवेश

प्रस्तुत लोकगीतमा बैतडेली ग्रामीण समुदायको भल्को आएको देखिन्छ । यहाँ खासगरी बालकलाई जनै पहिराउने बेला भएको हुँदा यससँग सम्बन्धित क्रियाकलाप भएका छन् । यस कार्यलाई ठूलो महत्त्वका साथ हेरिने हुँदा

भोजको आयोजना गरिएको छ । यसमा स्थानीय खानाका परिकार पकाइएका छन् । त्यस्ता खानाका परिकारमध्ये ताइ लगाउने, सेलरोटी पकाउने भात, दाल, बटुक, खीर, पलेउ, माणा, भारेको मही लगायतका स्थानीय खानाका परिकारहरू पकाइ रहेका छन् । घर आँगन रङ्गोगन गरिएको छ । घरको बाहिर रातो माटोले पोतेको छ । घरको अगाडि सानो मण्डप बनाइएको छ । गायिकाहरूले मिठो धुनमा सांस्कारिक गीत गाइरहेकी छन् । जसले गर्दा साङ्गीतिक गुञ्जनको वातावरण सिर्जना भएको छ । यस कार्यमा घर, छिमेक, इष्टमित्र, नातागोता लगायतका सम्पूर्ण मानिसहरूको भेटघाट भएको छ । यस कार्यमा उपस्थित भएका सबै मानिसहरूले नयाँ नयाँ, लुगा लगाएका छन् । निधारमा रातो टीका लगाएका व्यक्तिहरूको उपस्थिति भएको छ । साथै स्थानीय भाषाको प्रयोग र स्थानीय लवजको प्रयोगले साच्चिकै गाउँले परिवेश यथार्थ स्मरण गराएको छ । यस कार्यको अवसरमा गाइएका गीतमा, प्रकृति, नातागोता, धर्म, कर्म, स्थानीय देवदेवी, विधिविधानको सम्मत क्रियाकलाप भएको सांस्कारिक कार्यको परिवेशले पूर्णता पाएको छ ।

लयविधान

यस गीतमा विशुद्ध लोक प्रचलित लयमा गाइएको छ । लयकै कारणले गीतमा एकदमै मिठासपन देखिएको छ । यसमा अक्षरको असमान वितरण क्रम रहेको छ । अक्षरको संरचनागत वितरण अनुसार आंशिक र पूर्ण विश्राम भएको छ । गीतको प्रत्येक चरणमा अन्त्यानुप्रास अर्थात् समतुकान्ता नभए तापनि गायनका क्रममा अन्त्यानुप्रास मिलेजस्तो सुनिन्छ । अक्षरको असमान वितरण क्रम भए पनि गायन गर्दा लयमा एकरूपता मिलेको आभाष हुन्छ । अक्षरको ह्रस्व दीर्घ, हलन्त र अजन्तका कारण गीतमा आउने उतारचढावले एक प्रकारको सांगीतिक भङ्कार पैदा भएको सुनिन्छ, जसले गर्दा गीत सुरिलो सुरम्य र श्रवणमा मधुरता थपेको छ । यहाँ अक्षरगत असमान भए पनि लयमा, गायनमा एकरूपता रहेको छ

संरचना

प्रस्तुत सांस्कारिक लोकगीत मध्यम आयामको रहेको छ । यसमा जम्माजम्मी ३३ ओटा गीतिचरण रहेका छन् । उक्त लोकगीतमा कसुले बला तेरा कटाल कटायो, कसुले बला तेरा धुलायो कटाल प्रश्नबोधक गीति चरणबाट यस गीतको उठान भएको छ, भने पैर बला पैर बला छइ

पल्या जनइ गीतिचरणमा टुङ्गिएको छ । यसमा आमा र बालकका बिच कपास छर्नको लागि जमिन खोज्ने, त्यो ठाउँलाई सफा गर्ने, कपास गोडमेल कसले गर्ने जनैका सम्बन्धमा भएका विभिन्न प्रसङ्गलाई मुख्य विषयवस्तु बनाइ संवादका माध्यमबाट गीतको कथानक अगाडि बढेको छ । यो लोकगीत गाउँदा एकै स्वरमा र एकै लयमा गाइएको भए पनि उक्त गीतमा प्रयोग गरिएका अक्षरमानै असमान रहेको छ । यसमा ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५ का क्रममा अक्षरको वितरण क्रम भएको छ । यस लोकगीतमा चरणको वितरण क्रमलाई हेर्दा ९ अक्षरका ६ चरण १० अक्षरका ५ चरण ११ अक्षरका ७ चरण १२ अक्षरका ५ चरण १३ अक्षरका ३ चरण १४ अक्षरका ४ चरण १५ अक्षरका ३ चरण गरी जम्मा ३३ चरणमा संरचित भएको छ । त्यसै गरी प्रस्तुत गीतमा विभिन्न नाता बोधक शब्द, स्थानीय मौलिक शब्द, प्रश्नवाची शब्द, भूतकालीन क्रियापदको प्रयोगको बनावटले गर्दा उक्त गीतको पूर्ण स्वरुप बनेको छ । साथै आमा बालकका बिचको कुराकानीमा आधारित भई गाइने हुँदा संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ ।

भाषाशैली

आफ्नो चिनारी दिने मौलिक एवम् स्थानीय शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । अर्थहीन र अर्थयुक्त शब्दको प्रयोग गरिएको छ । उक्त गीतमा बैतडेली समुदायमा विभिन्न कर्मकाण्ड गर्दा गीतमा प्रयोग भएका शब्दहरू यस प्रकार छन्, जस्तै एकपल्या (एक धागोले बनेको), दुईपल्या (दुई धागोले बनेको), तिनपल्या (तीनओटा धागो भएको), चारपल्या (चारओटा धागो भएको), पचपल्या (पाँचओटा धागो भएको), छपल्या (छओटा धागो भएको), जनै (जनै), कसुइकी (कसकी), कैले (कसलेउ), पैइ (पहिरनु), बरामन (ब्राह्मण), बेटा (छोरो), नेल्यो (गोडमेल), बोयो (छर्ने काम) गोण्यो, (गोड्ने काम), रखवाली (सहयोगी), बौली (हात), कालु (बाटु), र कटाल (रुख काटेर खेती गर्ने काम), धुलायो (मसिनो पार्ने काम), क्षेत्री (क्षेत्री), डेपता (देवता), हुन्चे (हुन्छे) साथै प्रस्तुत गीत वार्तालापको आधारमा गाइने हुँदा प्रश्नोत्तरात्मक शैली सवाल जवाफका आधारमा गाइने हुँदा संवादात्मक शैली परिवेश र प्रसङ्ग अनुसार गाइने हुँदा वर्णनात्मक शैलीमा गाइएको छ :

निष्कर्ष

बैतडी जिल्लाको पाटन क्षेत्र सुदूरपश्चिम अन्तर्गत पर्ने एक पहाडी शहर हो । भौगोलिक बनावटका आधारमा

पहाडी जिल्ला भएपनि लोकसाहित्य र लोक संस्कृतिका दृष्टिले सम्पन्न ठाउँ छ । खास गरी यस जिल्लाका मााि नसको जीवनमा विभिन्न संस्कारजन्य कार्य हुने गर्दछन् । त्यही कार्यका अवसरमा विभिन्न संस्कार गीत गाउने गर्दछन् । यस क्षेत्रमा जन्मका गीत, न्वारनका गीत, छैटीका गीत, अन्नप्रासनका गीत, ब्रतवन्ध र विवाह गर्ने बेलामा गाइने संस्कारिक गीत गाईने गरिन्छ । यसमध्ये ब्रतबन्धका क्रममा गरिने विधिविधान अन्तर्गत जनै पहिरने बेलाको गीतको बारेमा विश्लेषण गरिएको छ । यहाँ ब्रतबन्ध संस्कार कार्यलाई पवित्र कार्यका रूपमा लिने गरिन्छ । यो कार्य गर्दा मानिस समाजका कुनै पनि कार्य गर्नमा योग्य मानिन्छ । यहाँ कार्यका अवसरमा गीत गाउने गरिएको छ । यो गीत लोक लयमा गाइएको छ । यसलाई स्थानीय लोकगायिकाले गाएकी छिन् । यस गीतले जनै बनाउने विषयवस्तुका बारेमा वर्णन गरिएको छ । यो गीत आयामका आधारमा मध्यम खालको छ । प्रस्तुत लोकगीतलाई गीतितत्वका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

सन्दर्भसामग्री

- अवस्थी, महादेव (२०४५), बैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गीत्र प्रयोग स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभाग ।
- आचार्य, गोविन्द (२०६०), लोकगीतको विश्लेषण, काठमाडौँ : पैरवी प्रकाशन
- कार्की, बमबहादुर (२०७३), छन्दको छहारी, काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- खनाल, तुलसीराम प्रवास (२०७५), गल्लै लाहुरे लोकगीत, काठमाडौँ : नेपाली नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव, (२०५०), लोकसाहित्यको अवलोकन, काठमाडौँ: एकता प्रकाशन ।
- चन्द, उमा (२०४९), बैतडेली सांस्कृतिक फागहरूको सङ्कलन वर्गीकरण र परिचय, स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- चालिसे, विजय (२०३९), डोटेली लोकसंस्कृति र साहित्य, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- नेपालपूर्ण प्रकाश यात्री (२०४९), भेरी लोकसाहित्य, काठमाडौँ नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पराजुली, मोतीलाल (२०७३) नेपालका प्रदर्शनी कला प्रादेशिक अनुसन्धान, काठमाडौं : नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पन्त, जयराज (२०५३) अञ्जुलिभरि सगुन पोल्याभरि फाग, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

पन्त, जयराज (२०६६), डोटेली पार्विक फागको सङ्कलन अध्ययन र विश्लेषण, विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर ।

पैतोला, पुरनप्रसाद (२०७५), बैतडीमा प्रचलित लोकगीतको एक फलक पटकन, (वर्ष १, अङ्क १ पूर्णाङ्क १, पृ. ५-७) ।

बन्धु, चूडामणि, (२०५८), नेपाली लोक साहित्य, काठमाडौं : एकता बुक्स ।

भट्ट, उद्धव देव (२०५९), वैतडेली लोकगीतको अध्ययन, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. ।

भट्ट, पुष्करराज (२०७३) नेपालका प्रदर्शनी कला प्रादेशिक अनुसन्धान, काठमाडौं : नेपाल सङ्गीत तथा नाट्य प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

